

■ جستارهایی در نشانه‌شناسی و

■ طراحی فضای نمایشی موزه‌ها

www.ketab.ir

سرشناسه: حیدری، میرمحمد رضا، ۱۳۵۰
عنوان و نام پدیدآور: جستارهایی در نشانه‌شناسی و طراحی فضای نمایشی موزه‌ها /
میرمحمد رضا حیدری.
مشخصات نشر: تهران: حدیث صادق، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری: ۱۲۷ ص.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۷۰۲۱-۲-۱
وضعیت فهرست نویسی: فیا
یادداشت: کتابنامه.
موضوع: موزه‌ها — طرح و نقشه
Museum — Designs and plans
موضوع: ساختمان‌های موزه — طرح و نقشه
Museum buildings — Designs and Plans
موضوع: نشانه‌شناسی و هنر
Semiotics and art
موضوع: موزه‌ها — مجموعه
Museum — Collection — Images etc
رده بندی کنگره: ۷۲۷/۰۵۹۶ ج ۵ / NA۶۶۹۰/۱
رده بندی دیویی: ۷۲۷/۰۵۹۶
شماره کتابشناسی ملی: ۴۷۱۷۹۴۸

عنوان کتاب: جستارهایی در نشانه‌شناسی و طراحی فضای نمایشی موزه‌ها
پدیدآورنده: میر محمد رضا حیدری
ناشر: انتشارات حدیث صادق
صفحه آرا: افسانه نصیریان
طراحی جلد: میلاد جلیلی
نوبت چاپ: اول
شمارگان: ۵۰۰ نسخه
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۷۰۲۱-۲-۱
تلفن: ۰۲۱-۷۷۲۴۰۵۷۶
بهاء: ۱۰۰۰۰۰ ریال

فهرست

۷	مقدمه نویسنده
۲۳	فصل اول
۲۳	موزه به مثابه مجموعه‌ای از اشیا
۴۱	فصل دوم
۴۱	موزه به مثابه یک مکان
۵۳	فصل سوم
۵۳	موزه به مثابه یک نظام چندرسانه‌ای
۷۵	فصل چهارم
۷۵	موزه به مثابه یک رسانه
۸۹	فصل پنجم
۸۹	جنبه‌های طراحی موزه
۱۰۳	فصل ششم
۱۰۳	روند طراحی یک موزه

مقدمه نویسنده

محمدحسن خان مقدم مراغه‌ای ملقب به اعتمادالسلطنه، در یادداشت‌های روزانه خود که به کتاب خاطرات معروف است، در تعریف موزه‌ها چنین آورده است: موزه به اصطلاح اهالی فرهنگ، عبارت از مکان و محلی که مخزن آثار قدیم و اشیاء بدیع و نفایس و مستظرفات دنیا است و از هر تحفه و یادگاری که در آن مخزون و موضوع است. اهل علم و اطلاع کسب فایده‌ای و کشف سری می‌نمایند و از احوال و اوضاع هر زمان و صنایع و حرف آن و رسوم و آداب معمول آن ایام و عادات و طوایف آن باخبر می‌گردند و می‌توان گفت که موزه مقیاس شعور و میزان عطر و درجه افهام اصناف است. مشکلات لاینحل در اینجا حل می‌شود و بر معلومات تاریخی موهود غامد می‌ماید. پس می‌گویند این است که موزه همایونی نیز خزینه‌ای است مشحون به زواهر و جواهرات و انبیا و ظرایف و نفایس اشیاء و آثار جلیله علمیه و مهمات جریمه قدیم و آلات و ادوات متنوعه و مصنوعات ازمنه سالفه و نتایج خیالات حکمای بزرگوار و تماثیل و تصاویر نگارنده‌های بی‌شمار روزگار، پرده‌های نقاشی کار نقاش‌های مشهور و حاصل صنایع کارخانه‌های معروف و ظروف چینی بسیار ممتاز کار چین و سور و انگلیس و ژاپن و بلور آلات کارخانه ساکس و نیز سایر کارخانه‌های معتبر و مسکوکات قدیم با صور سلاطین معظم ایران... به علاوه تزئینات لایقه بسیار و محسولات رایقه بی‌شمار که هر یک در عالم هم و درایت و حوزه اطلاع و بصیرت گوهری است بی‌بدل و نفاست امتیاز ضرب‌المثل "جان مایه این درک از موزه‌ها؛ به عنوان مکانی برای حفظ و نگه‌داری ظرایف و نفایس اشیاء - آن گونه که اعتمادالسلطنه در خاطرات خود بدان اشاره دارد - چه در عهد ناصرالدین شاه آنگاه که به ساخت نخستین موزه‌های دولتی ایران در ارگ سلطنتی دست زد و چه در دوران پهلوی اول که موزه‌های نوین ایران همچون موزه ایران باستان شکل گرفت و توسعه یافت، همچنان حفظ شد و تا روزگار ما نیز پایدار باقی مانده است. چنین درکی اگرچه به حفظ میراث فرهنگی و مادی این سرزمین و به تبع آن شکل‌گیری هویت و غرور ملی ایرانیان کمک شایانی کرد، اما با گذر زمان، موزه‌ها را تبدیل به گنجینه‌ای صرف از اشیای قدیمی و عتیقه نمود که کشف و درک و لذت بردن از آن جز برای علاقه‌مندان خاص تاریخ و فرهنگ، برای دیگران

چنان آسان نمی‌نمود.

بارها و بارها این حرف را از زبان مدیران موزه‌ها شنیده‌ایم که مردم ما کمتر تمایل به دیدن موزه‌ها دارند. عوامل بی‌شماری را می‌توان برای دلایل این مسئله بیان کرد؛ عدم آموزش مناسب کودکان در خانواده و در مدارس، نبود تبلیغات و اطلاع‌رسانی صحیح برای موزه‌ها، نبود برنامه‌های آموزشی در این مراکز، ثابت بودن اشیای موزه و عدم وجود برنامه‌های دوره‌ای و بس‌یاری موارد دیگر که در این زمینه می‌توان نام برد. با این همه من ترجیح می‌دهم تا دلیل دیگری را بر این مسئله بیان دارم که گمان دارم یکی از اصلی‌ترین دلایل عدم استقبال از موزه‌ها باشد؛ نبود جذابیت موزه‌های ما برای بازدیدکنندگان.

در هر دوره از استعاره‌ای استفاده می‌کنم که گمان دارم تا حدودی بازگوینده وضعیت موجود باشد. مجموعه‌ای از راش‌های یک فیلم (صحنه‌های فیلم‌برداری شده قبل از تدوین) مثلاً نجات سرباز یان، صحنه استیون اسپیلبرگ را در نظر بگیرید که طبیعتاً با بهترین شکل ممکن و بر اساس یک سناریو بسیار جذاب فیلم‌برداری و ضبط شده است. کنار هم قرار دادن این راش‌ها به صورت تصادفی یا ربهات توسط فردی غیرمتخصص همچون من، لزوماً هیچ فیلم جذابی را پدید نمی‌آورد؛ اما اگر هر یک از راش‌ها بر اساس یک منطق روایی و بر اساس اصول تدوین و مونتاژ سینمایی و به واسطه ادیتور یک فیلم‌ساز خلاق مثل اسپیلبرگ در کنار هم قرار گیرد، آنگاه فیلمی خواهد بود که می‌تواند طیف گسترده‌ای از علاقه‌مندان را گرد هم آورد.

قرار گرفتن مجموعه‌ای از اشیای جذاب، کنار هم نیز وضعیتی مشابه وضعیت چنین فیلمی را دارد. این اشیاء به‌خودی‌خود نمی‌توانند بازدیدکننده را جذب داستان‌های متنوع و ازهم‌گسیخته خود نمایند. داستان یک موزه که به واسطه چیدمان اثبات حاصل می‌شود، باید این ویژگی را داشته باشد که تماشاگر را جذب داستان‌ها و روایت‌هایی نماید که در کلیت موزه گرد هم آمده‌اند.

آنچه به گمان من نقطه ضعف موزه‌های ما در ایران است، نبود چنین درکی از کارکرد و وظایف موزه‌ها است. دانش موزه‌داری آن‌گونه که در پیشگفتار این کتاب خواهیم دید، در ایران عمدتاً محدود به نحوه حفاظت و مراقبت از موزه‌ها است و طراحی فضاهای موزه‌ای درنهایت در همین چارچوب تعریف می‌شود. طراحان موزه با همین دانش و نهایت با یاری گرفتن

از متخصصین حوزه‌های معماری و مدیریت اقدام به ساخت فضاهای موزه‌ای می‌نمایند، درحالی‌که طراحی موزه امروزه بیشتر به‌مثابه یک رویکرد هنری در ذیل مفهوم هنرهای چندرسانه‌ای تعریف می‌شود. طراح موزه در این معنا یک هنرمند است. هنرمندی که ابزار کار او، اشیای موزه‌ای است. هنرمندی که مکان و فضای موزه را تجلی‌گاه هنر خود می‌کند. این کتاب مقدمه‌ای خواهد بود برای چنین درکی از موزه‌ها. مقدمه‌ای برای آنکه نگاهی دیگرگونه به این فضاها داشته باشیم. من در نخستین گام و در پیشگفتار این کتاب تلاش خواهم داشت تا آنچه در خصوص موزه‌ها و طراحی موزه‌ها در کشور ما وجود دارد را به شکلی مختصر بیان نمایم. این مطلب از آن جهت اهمیت دارد که می‌تواند تفاوت نگاهی که در این کتاب وجه دارد و نگاه موجود در کشور ما را به شکلی دقیق‌تر بیان نماید. در فصول بعدی موزه‌ها را از منظر سه‌گانه، شناسانه و پدیدارشناسانه بررسی و در ادامه تلاش می‌کنیم تا راهکارهایی عملی را برای طراحی موزه‌ها به‌مثابه یک فضای چندرسانه‌ای به خواننده ارائه دهیم.

کلیاتی در باب موزه و موزه‌دار - گری بر شکل‌گیری موزه‌ها

وقتی درباره موزه صحبت می‌کنیم دقیقاً درباره چیزی صحبت می‌کنیم؟ برای بسیاری از ما در گفتگوهای روزمره موزه مکانی است پر از اشیای قدیمی و عتیقه. اشیایی که در غرفه‌ها و ویترین‌ها قرار گرفته و تماشاگران در سکوت از مقابل آن‌ها عبور می‌کنند و به تماشای آن‌ها می‌پردازند. مکانی پر از مجسمه‌ها و تابلوهایی که بر دیوارها قرار گرفته‌اند.

موزه یک مکان نمایش است و ما در گفتگوهای روزمره عمدتاً همین معنا را بیان می‌کنیم. بااین‌همه و در پاره‌ای موارد نیز مراد ما از به کار بردن کلمه موزه اشاره به مکان، ساختمان و معماری موزه است. این بدان خاطر است که موزه‌ها بخصوص موزه‌های بزرگ عمدتاً به دست معماران نامدار و شاخص طراحی و به‌عنوان یک اثر شاخص معماری موردتوجه قرار می‌گیرد. هنگامی که گفته می‌شود موزه هنرهای معاصر ساخته کامران دیبا است و یا موزه ایران باستان ساخته آندره گدار... منظور ما از موزه ساختمان موزه است و نه مجموعه آثار موزه.

برای کارشناسان و متخصصان، موزه اما تعریفی فراتر از این دارد. موزه تنها یک ساختمان زیبا و یا یک مکان نمایش اشیا نیست. موزه مکانی است برای تحقیق و پژوهش بر روی این اشیا؛ مکانی برای آموزش فرهنگی و...

شکل‌گیری مفهومی که امروزه تحت عنوان موزه شناخته می‌شود محصول پاره‌ای از تحولات صورت گرفته در طی قرن ۱۴ میلادی و به عبارت دقیق‌تر دورانی است که تحت عنوان دوران نوزایی یا رنسانس آن را می‌شناسیم. جنبشی که برای نخستین بار از شمال ایتالیا در فلورانس آغاز گردید و در طی ۳۰۰ سال پس‌از آن با قدرت هر چه تمام‌تر حیات فکری و فرهنگی تمام اروپا را متأثر از خود ساخت.

رنسانس جنبشی بود که در ذات خود بازگشت به شکل‌های هنری و زیبایی‌شناسانه یونان و روم باستان را دنبال می‌کرد. این علاقه به فرهنگ و هنر یونانی - رومی نه تنها بر پیکره سازی، نقاشی و ادبیات قاره سایه افکنده بود بلکه حتی بازگشت به تفکر منطقی و درک علمی آن دوران را نیز ترغیب می‌نمود.

توجه عمومی به سر و سطره‌های یونانی که در آثار هنرمندان این دوران به طرز چشمگیری مشهود است، در کنار با بد آمدن طبقه‌ای خاص که از چنان ثروت و اعتباری برخوردار بودند که بتوانند هنرمندان را به حمایت خود قرار دهند، باعث شکل گرفتن نخستین گروه از مجموعه‌دارانی شد که از یکسو به در اختیار گرفتن آثار هنرمندان بزرگ این دوره علاقه نشان می‌دادند و از سوی دیگر به گردآوری آثار و اشیای باستانی عمدتاً یونانی-رومی تمایل داشتند.

خانواده مدیچی در فلورانس یکی از نخستین خانواده‌هایی بودند که به این امر مشغول شدند. ثروت افسانه‌ای این خانواده که از طریق بانکداری به سرعت قابل ملاحظه‌ای افزایش پیدا کرده بود در خدمت فرهنگ و هنر قرار گرفت و به‌مرور زمان یکی از درخشان‌ترین مجموعه‌های هنر جهان را رقم زد.

در سوی دیگر کلیسا نیز که تا پیش‌از این صرفاً حامی اشکال محدودی از هنر از قبیل کتابت و صفحه‌آرایی بود، در فضای جدید تلاش کرد تا با حمایت هنرمندان به بازسازی تصویری مضامین مذهبی بپردازد. تلفیقی از سبک‌های هنری کلاسیک و مضامین کتاب

مقدس که مورد حمایت کلیسا بود و برای کلیسا خلق می‌شد و نذوراتی که مؤمنین روانه کلیساها می‌نمودند، مجموعه‌های عظیمی را در همین دوران و از جمله در واتیکان پدید آورد. مجموعه‌های هنری و اشیای تاریخی در این دوران برای خانواده‌های ثروتمند گونه‌ای پرنسپ اجتماعی و تشخیص فرهنگی را پدید می‌آورد. نقشی که تا پیش از این تنها جواهرات و اشیای زینتی گران‌قیمت بر عهده داشتند و پادشاهان و شاهزادگان و نجبا و حتی مراکز مذهبی به واسطه آن بر یکدیگر فخر می‌فروختند.

در این دوران، هنر ارزش مادی و فرهنگی متفاوتی یافته بود و دربارها و کاخ‌ها در کنار ترتیب دادن میهمانی‌های باشکوه و ضیافت‌های پرهزینه، حجم و کیفیت آثار هنری و شاخص خود را نیز به رخ درخشان می‌کشیدند.

در ۱۷۳۷ خانوادۀ مدیچی مجموعه بی‌نظیر عتیقه‌ها، مجسمه‌ها، نقاشی‌ها، دست‌نوشته‌ها، قالیچه‌ها و جواهرات گران‌قیمت خود را وقف فلورانس مرکز استقرار خود نمودند. اینک گروه عظیم‌تری از مردم امکان بازدید این ثروت عظیم و شکوه بی‌نظیر را از نزدیک می‌یافتند. کمتر از بیست سال بعد در ۱۷۵۶ واتیکان نیز نخستین موزه خود را به روی بازدیدکنندگان گشود؛ یعنی سه سال بعد از افتتاح موزه بریتانیا.

قرن هجدهم به‌واقع زمانی بود که مجموعه‌های عظیم گردآوری‌شده به نمایش عمومی درآمد و موزه‌ها به معنای امروزی آن شکل گرفتند. از آن پس ثروتمندان، کلیساها، مراکز مذهبی و حتی انقلابیون - همان‌گونه که در فرانسه و بائسن انجام دادند - گنجینه‌ها را به نمایش عمومی درآوردند.

موزه‌ها، امروزه

امروزه موزه‌ها در گوشه و کنار دنیا و تقریباً در تمامی شهرهای بزرگ و کوچک، برخی روستاها و حتی در پاره‌ای نقاط غیرمسکونی دنیا وجود دارند. ساختمان‌ها و عمارت‌های تاریخی، خانه شعرا، هنرمندان و سیاستمداران، بناهایی که توسط معماران برجسته طراحی شده و یا بعضاً ساختمان‌هایی ساده که به صورتی ویژه به موزه اختصاص یافته‌اند.

این‌ها تنها بخشی از آن چیزی است که تحت عنوان موزه شناخته می‌شود. موزه‌ها

می‌توانند در فضای باز نیز قرار داشته باشند. سایت‌های تاریخی همانند مجموعه پاسارگاد در استان فارس، موزه‌هایی با محوریت زیست‌بوم همچو اکو موزه قشم و یا روستاهای ویژه گردشگری می‌توانند نمونه‌هایی از این دست موزه‌ها باشند.

موزه‌ها علاوه بر نوع ساختمانی که آن را در برگرفته، از جنبه محتوایی نیز قابل تقسیم‌بندی می‌باشند. امروزه در یک طبقه‌بندی کلی موزه‌ها را به سه گروه زیر تقسیم‌بندی می‌کنند:

موزه‌های هنری، موزه‌های تاریخی و موزه‌های علمی

موزه‌های هنری مجموعه گسترده‌ای از نقاشی‌ها، پیکره‌ها، محصولات دیداری و شنیداری، دست‌ساخته‌های تزئینی، محصولات مرتبط با طراحی، سرامیک و سفال، پارچه، فرش و قالیچه و هر آنچه مربوط به هنر می‌شود را شامل می‌شوند.

این موزه‌ها ممکن است عمومی و یا متعلق به دوره‌ای خاص (موزه هنرهای معاصر تهران) سبکی خاص (موزه تخت کمال‌الملک) و یا متعلق به فرهنگی خاص (موزه هنرهای اسلامی) باشند. موزه‌ها همچنین ممکن است به هنری خاص اختصاص داشته باشند (موزه فرش، موزه آبگینه و...) فیلم‌خانه‌ها هم در این تعریف یک موزه محسوب می‌شوند. موزه‌های هنری همچنین می‌توانند به نمایش آثار تاریخی خاصی تعلق داشته باشند (موزه شاگال در روسیه و یا کمال‌الملک در ایران)

موزه‌های هنری به یک معنا می‌توانند موزه‌های تاریخی نیز محسوب شوند. چراکه بیشتر این موزه‌ها آثاری از تاریخ هنر را در خود جای می‌دهند.

موزه‌های تاریخی نیز همانند موزه‌های هنری می‌توانند انواع گوناگونی داشته باشند. تقسیم‌بندی رایج محتوایی برای این موزه‌ها معمولاً از این قرار است:

موزه‌های باستان‌شناسی (همانند موزه ایران باستان)، موزه‌های باستان‌شناسی (همانند موزه شوش)، موزه‌های مردم‌شناسی (موزه حمام گنجعلیخان)، خانه‌های تاریخی و موزه‌های مربوط به شخصیت‌ها (بیت حضرت امام (ره) در خمین)، موزه‌های مرتبط با تاریخ علوم (موزه هوانوردی و...)

سومین گروه در تقسیم‌بندی موزه‌ها شامل موزه‌های علمی است. این دسته از موزه‌ها بیشتر جنبه آموزشی دارند. اگرچه برخی موزه‌های علمی نیز صرفاً به تاریخ علوم می‌پردازند.